

**РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Збірник наукових праць
**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ
НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ
ОСВІТИ**

**СЕРІЯ:
*ПСИХОЛОГІЯ***

**ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ САМОСВІДОМОСТІ
У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ**

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 30

Заснований У 1996 р.

Рівне -2004

ББК 74.20

0-59

УДК:37:371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Формування парадигми самосвідомості у психологічній науці: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 30. — Рівне: РДГУ, 2004. - 250 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології самосвідомості .

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих навчальних закладів гуманітарного спрямування.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор :

Хом'як Іван Миколайович - доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Заступник головного редактора:

Янцур Микола Сергійович – кандидат педагогічних наук, професор (відповідальний секретар) (Рівненський державний гуманітарний університет).

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Бех Іван Дмитрович - доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Інститут проблем виховання АПН України);

Воробійов Анатолій Миколайович кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Дем'янчук Анатолій Степанович - доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України (Міжнародний університет „Рівненський економіко-гуманітарний інститут” імені Степана Дем'янчука);

Карпенчук Світлана Григорівна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Коваль Ганна Петрівна - доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Левківський Михайло Васильович – доктор педагогічних наук, професор (Житомирський державний педагогічний університет ім. Івана Франка);

Лисенко Неля Василівна - доктор педагогічних наук, професор (Прикарпатський педагогічний університет ім.В.Стефаника);

Лісова Світлана Валеріївна - доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний університет „Рівненський економіко-гуманітарний інститут” імені Степана Дем'янчука);

Малафійк Іван Васильович – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Мітюров Борис Никифорович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павелків Роман Володимирович – кандидат психологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павлютенков Євген Михайлович - доктор педагогічних наук, професор (Запорізький обласний інститут удосконалення вчителів);

Пальчевський Степан Сергійович – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Пасічник Ігор Демидович - доктор психологічних наук, професор (Національний університет "Острозька Академія");

Поніманська Тамара Іллівна - кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Савчин Мирослав Васильович - доктор психологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);

Терещук Григорій Васильович - доктор педагогічних наук, професор (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

Тищук Віталій Іванович - кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 3 від 28.10.2004 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10.2000 р. № 1 - 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи не рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31.

Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966—7281—07—8.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2004

- проектування профорієнтаційних заходів, спрямованих на формування у старшокласників образу „Я”;
- проектування профорієнтаційних заходів, спрямованих на формування у старшокласників образу „Я у світі професій”;
- проектування профорієнтаційних заходів, спрямованих на активізацію професійного самовизначення та узгодження професійних намірів та вимог професії.

Отже, реалізації в загальноосвітній школі ідей гуманістичної педагогіки, яка має на меті формування освіченої, творчої, морального збагаченої та фізично здорової особистості потребує високоефективних технологій профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю спрямованих на формування у старшокласників готовності до професійного самовизначення. Однією з таких технологій в сучасних умовах розгортання ринкових механізмів господарювання є методика проектування профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю.

Література

1. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Наук. видання. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
2. Киричук В. О., Романова Л. М. Система роботи класного керівника з учнівським колективом на засадах психолого-педагогічного проектування особистісного розвитку: Психолого-педагогічна діагностика, аналіз, моделювання, програмування корекційно-виховного процесу. — 2-е вид. випр. та доп. — Харків: Веста: Видавництво «Ранок», 2002. — 128 с.
3. Киричук О.В. Формування в учнів активної життєвої позиції. - К.: Рад. школа, 1993. - 136 с.
4. Киричук О.В., Коберник О.М. Психолого - педагогічна діагностика розвитку учнів та колективу школи. - К.: ІЗМН, - 1998. - 106 с.
5. Коберник О.М. Теорія і методика психолого-педагогічного проектування виховного процесу в школі: Навч.-метод. посіб. - К.: Наук, світ, 2001. - 182 с.
6. Концепція державної системи професійної орієнтації населення. Схвалена Постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 1994 року. № 48 //Людина і праця. - 1994. - № 4. - С. 22 - 29.
7. Концепція профорієнтації учнівської молоді /Є.Павлютенков, В.Зінченко, М.Тименко, М.Янцур. //Психолого-педагогічні новини.-1994.- N 3.-С.5,7.
8. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості /За ред. Л.М. Проколенко. - К.: Рад. школа, 1989. - 608 с.
9. Макаренко А. С. Лекції о воспитании детей /Макаренко А.С. Соч.: В 7-ми т. - М.: изд-во АПН РСФСР, 1957. - Т.4. - 374 с.
10. Платонов К.К. Структура и развитие личности /Ответств. ред. профессор Глоточкин А. Д. - М.: «Наука», 1986. - 257 с.
11. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибр. твори : В 5т.- К.: Рад. школа, 1976. - Т.2. - С. 149-418.
12. Ушинський К.Д. Теоретичні проблеми виховання /Вибрані пед. твори: В 2 т. - К.: Рад. школа, 1983. - Т.1 - С. 9 - 191.

УДК 159.923

Н.О.Михальчук

СМИСЛОУТВОРЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

В статті охарактеризовано найбільш оптимальні шляхи становлення смислоутворення особистості в процесі діалогічної взаємодії. Проаналізовано вимоги, у відповідності до яких має будуватися психологічне дослідження діалогу. Окреслено особливості психологічного розвитку філософських ідей щодо сутності та особливостей діалогу в межах розвитку психологічних концепцій.

Ключові слова: смислоутворення особистості, діалог, діалогічна взаємодія.

Проблема смислоутворення особистості школяра розглядається в психолого-педагогічній літературі в процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії учнів між собою та з вчителем. Останнім часом науковцями все частіше піднімаються питання організації діалогічної взаємодії суб'єктів в навчально-виховного процесу на уроках. Безперечним є той факт, що діалогічна взаємодія вчителя та учня в процесі шкільного навчання стимулює внутрішній діалог в свідомості партнерів по спілкуванню, що в свою чергу позитивно впливає на психічний та особистісний розвиток учнів. Але проблема впливу діалогу на формування смислоутворення на жаль залишається недостатньо висвітленою в психолого-педагогічній літературі. Тому в даній статті ми зробили спробу виявити найбільш оптимальні шляхи становлення смислоутворення особистості в процесі діалогічної взаємодії.

Постановка проблеми

Якщо поставити за мету, занурюючись у глибину століть, знайти ім'я людини, яка вперше глибоко усвідомила культурну цінність спілкування людей, а також перетворила бесіду на справжнє мистецтво, то з упевненістю можна назвати ім'я Сократа. У природу людського спілкування закладена таємниця перетворення бесіди на особливий спосіб створення мисленнєвого змісту. Цим і визначається сутність

спілкування-діалогу або сократівської бесіди. Одним із найважливіших обов'язкових атрибутів будь-якої форми діалогічного спілкування є запитання. Сократівській маєттиці належить одне з основних відкриттів – уміння ставити запитання, що вважалося важливішим і ціннішим, ніж уміння відповідати на них. М.М.Бахтін так пояснював сутність сократівської бесіди: “Істина не народжується в голові окремої людини, вона народжується поміж людей, які спільно шукають її в процесі їх діалогічного спілкування. Сократ називав себе “звідником”, він зводив людей, зіштовхував у дискусії, в результаті чого й народжувалась істина. Стосовно цієї народженої істини Сократ називав себе “повитухою”, тому що допомагав її народженню” [3].

Л.М.Баткін, звертаючись до епохи Відродження, приходять до висновку, що основою гуманістичного мислення того часу була не жорстка логіка, результат твердих висновків, а діалогічне світосприймання, джерелом якого є спільні пошуки істини в спілкуванні. Таке розуміння суті людського спілкування береться за основу філософами Просвітництва. Вони розглядали спілкування як стосунки з подібними до себе, спілкування-діалог, у якому людина відчуває потребу. Голандський філософ XVIII ст. Ф.Гемстергейс поставив у центр своєї уваги не ставлення до природи, що було типовим для всіх попередніх дослідників, а ставлення до людини. Таким чином була виражена особиста потреба в аналізі людських стосунків, ставлення свого “Я” до іншого “Я”. Герменевтична концепція, яка належить Ф.Шлейєрмахеру, дає таке пояснення міжособистісним стосункам: “Самосвідомість особистості формується лише у співвіднесенні зі свідомістю іншого “Я”. Саме так Я і ТИ стають корелянтами у їх духовному бутті. Саме звідси виростає діалектика розуміння людини людиною як умова дійсно людських взаємовідносин” [7, с.22].

Л.Фейєрбах вважав, що виявити людську сутність можливо лише у дійсно людському спілкуванні, яке спирається на реальність розрізнення Я і ТИ. Людина в спілкуванні з іншим, у єдності Я і ТИ, є богом. Справжня діалектика – це діалог між Я і ТИ. М.Бубер визнає, що подвійність ставлення людини до світу витікає з подвійності основних слів, які вона використовує. “Одне основне слово – це сполучення Я-ТИ, інше – Я-ВОНО. Таким чином, подвійним є також і Я людини, тому що Я основного слова Я-ТИ відрізняється від Я основного слова Я-ВОНО. А в розрізненні ТИ і ВОНО виражена розрізненість між ставленням людини як до суб'єкта і як до об'єкта...” [5, с.16]. Стверджуючи, що єдиним справжнім способом буття людини може бути лише діалог, філософ так висловлює свою думку: “Життя в діалозі — це не ваше життя, де ви повинні мати справу з людьми, а ваше життя з людьми, з якими ви повинні мати справу” [5, с.88].

Г.М.Кучинський [8, с.12] формулює ряд вимог, у відповідності до яких має будуватися психологічне дослідження діалогу: “...основна увага повинна приділятися процесу суб'єкт-суб'єктної взаємодії; ...найбільший інтерес становить вивчення мовленнєвої форми діалогу, тобто саме в характеристиках єдиного тексту, що виникає в процесі діалогу, повинен розглядатися процес суб'єкт-суб'єктної взаємодії; ... таке дослідження повинно орієнтуватися на виявлення міжособистісних відношень співбесідників, що розвиваються в процесі діалогу...”. Г.М.Кучинський визначає діалог “не просто як взаємодію суб'єктів за допомогою мовлення, а взаємодію різних смислових позицій, що вони розвивають” [8, с.12]. Це передбачає різницю між зовнішнім діалогом (різні думки висловлюються двома суб'єктами) та внутрішнім (різні точки зору належать одній особі).

Вивчення Діалогу як взаємодії різних смислових позицій пов'язане з філософськими та культурологічними ідеями. Новий “образ” діалогу з'являється в роботах Мартіна Бубера, М.М.Бахтіна, В.С.Біблера та інших.

В основу своєї концепції “логіки діалогу” В.С. Біблер [4] поклав, зокрема, такі вислови: І.Канта – “Мислити – це означає говорити з самим собою... тобто внутрішньо (через репродуктивну уяву) чути самого себе”, – та Л.С.Виготського. – “Справжнє своє буття мова знаходить лише в діалозі... Слово вмирає у внутрішньому мовленні, породжуючи думку.” У внутрішньому діалозі, за В.С.Біблером, здійснюється кругообіг текстів, їх поліфонія, контрапункт, а не просто існування. Цей постійний розвиток перебудовує всю “діалогіку” в цілому, де формується новий діалог, нові “діючі обличчя” внутрішньої суперечки. Кожна людина тією мірою, якою вона творчо мислить, здійснює своє мислення у внутрішньому, мисленному діалозі з самим собою, причому цей діалог може являти собою зіткнення радикально різних логік мислення.

В.С.Біблер, враховуючи досвід філософів XIX століття, підходить до вивчення діалогу з дещо по-новому, за першооснову взявши саме “дію на самого себе”, яку проігнорувала філософія XIX століття. Для доказу, вважає В.С.Біблер, необхідно дві особи. Тому мислитель уявляє собі свого Двійника: в ньому сам собі висловлює протиріччя, сам їх усуває - тільки тоді думка вважається доведеною. Тому там, де тільки монологіка, там немає можливостей для логіки взагалі та для логіки творчості зокрема.

Діалог, як вважає М.М.Бахтін, передбачає наявність в людині, в культурі ціннісно-смислового архітектонічного центру, навколо якого розташовано багато мовленнєвих і не висловлених в слові, емоційно звучних чи “підтекстово” виникаючих інтонаційних тональностей; їх взаємодія відбувається при зустрічі різних свідомостей та ціннісних структур людини і культури. Діалог – це завжди погодження – непогодження, розуміння – нерозуміння, “говоріння” – “неговоріння” [3]. Діалог передбачає повернення на своє місце, в свою ціннісну систему, яка має здібність збагачувати іншу систему (пізнання), допомогти їй (етичний вчинок), побачити цілісно, завершено, з позиції ззовні (естетичне відношення).

Діалог позитивно впливає на виникнення та розвиток контактів між людьми. Г.О.Ковальов [2] вважає,

що саме діалог є найвищим рівнем організації спілкування, тому що він характеризується позитивним особистісним ставленням суб'єктів один до одного, їх "відкритим" зверненням та поведінкою відносно партнерів по спілкуванню.

Саме ідея "розвиваючої стратегії" за своєю суттю дуже близька до поглядів психологів-гуманістів, зокрема Карла Роджерса. Згідно з Роджерсом [2], для досягнення успіху в навчальній діяльності педагог повинен створити психологічні умови, які дозволяють учням розвиватися вільно, тобто він повинен бути не "вчителем", а "фасилітатором" розвитку.

Саме діалогічний підхід, зазначає Г.О.Балл [2,6], надає учневі право мати власну точку зору, власну позицію, до якої вчитель ставиться з повагою. За таких умов організації навчальної діяльності учень може вільніше розвиватися як особистість.

Думка про внутрішній діалог зм людською свідомістю та діалогічну природу людського мислення сприйнята багатьма психологами. Так, Л.С.Виготський вважав, що діалог виступає одним з провідних детермінант онтогенетичного розвитку. Саме він забезпечує функціонування механізму інтеріоризації соціальної міжсуб'єктної взаємодії в системі "дитина – дорослий". За допомогою функціонування цього механізму зовнішня взаємодія в системі "дитина – дорослий" трансформуються в базову діалогічну структуру свідомості. А це, в свою чергу, є базисом, основою для розвитку творчого мислення, самовизначеності у сфері спільної діяльності та міжособистісних стосунків. В.М.Мясищев у концепції особистості зазначає, що за своєю первісною суттю особистість виступає як "діалогічне" утворення, як продукт індивідуального досвіду спілкування з іншими людьми. Мається на увазі індивідуальний досвід зовні значущих для особистості стосунків з іншими людьми, який реалізується у процесі спілкування та однозначно детермінує індивідуально-вибірковий характер внутрішнього ставлення особистості до дійсності, формує її загальну соціальну спрямованість.

Проблема діалогічності свідомості, діалогічності інтелектуальної сфери в внутрішнього світу особистості знайшла втілення в працях Б.Г.Ананьєва. Дослідник вважає, що присутність "іншого" у свідомості особистості; взаєморозуміння формується на основі накопичення життєвого досвіду спілкування, це важливо не лише для розвитку мотивів і способів спілкування, а й для того, щоб пізнати себе самого. Постійний розвиток практичних знань людини є важливим джерелом для розвитку інших рис характеру, в тому числі ставлень до себе самого" [1, с.65]. Ананьєв вважає, що рефлексивні риси характеру особистості розвиваються на основі комунікативних навичок і виявляються вже у дитини дошкільного віку, – саме так створюється "об'єктивна основа оцінного ставлення дитини до самої себе" [1, с.119].

Діалог як методологічний принцип гуманітарного пізнання вважається дослідниками єдиним правильним оптимальним методом, за допомогою якого стає можливо зрозуміти й об'єктивно оцінити сучасну культурну ситуацію. Д.В.Резнік зауважує, що суттєвою культурною проблемою кінця ХХ ст. стає буття людей у їх взаємодносинах один з одним. Звернення людини до світу і до іншого індивідуала неминує перетворюється на сумнів щодо себе самого, щодо своєї грешності, а це означає, що щоразу оновлюється і перетворюється, зазнає змін власне "Я", яке намагається замкнутися у своїй унікальності. Єдино-правильний шлях переборювання ситуації полягає в ціннісному ставленні однієї людини до іншої як до "ДРУГОЇ", тому що справжнє виправдання МЕНЕ самого, вихід із духовної кризи є можливим лише на очах у "ІНШОГО", який уважно дивляється в МЕНЕ. Інша людина, її ставлення до МЕНЕ стає ціннісним уявленням про МЕНЕ самого, про МОЇ погляди, опорою для власного духовного перетворення тощо. Людина відчуває себе творцем лише в певні моменти зустрічі з КИМОСЬ, коли вона вступає у справжній діалог, у діяльну співучасть із світами інших "Я".

Вважаємо дуже влучним і слушним вислів В.С.Біблера, який стверджує, що діалог виступає вищим рівнем організації спілкування з іншими людьми, найбільш оптимальним з погляду психічного й особистісного розвитку, а також реалізацією їх потреб. Діалог – один із механізмів будь-якого творчого процесу, а також найважливіша умова ефективності процесу навчання й виховання [4, с.104].

У гуманістично орієнтованому педагогічному процесі діалогічна стратегія посідає пріоритетне становище. При цьому, як відзначають дослідники, "діалогізм включає монологізм як власний момент, значення якого виступає найяскравіше в засвоєнні учнями нормативних знань і способів дій. Та як тільки заходить мова про осмислення, обговорення й оцінювання монологічних складових змісту освіти, рефлексію над ними, прерогативи діалогічної стратегії виявляються цілком збереженими. Тут проявляється ще одна грань діалогу, яка виражає діалогічність самого змісту мислення і діяльності сучасної людини. Ця діалогічність (як пов'язана з нею сумнівність будь-яких знань) ніби входить сьогодні до самого предмета мислення, виступає як його невід'ємна характеристика, що закономірно продовжує діалог і як форму спілкування, і як тип взаємодій між тими, хто вивчає той чи інший об'єкт" [2, с.16].

Таким чином, розглянуті вище погляди дають підстави зробити висновок, що в сучасному світі зростає роль діалогу як одного з найважливіших методологічних принципів гуманітарного пізнання. "Монологічне володіння істиною" стає все безпідставнішим у сучасній науці, культурі, політиці та інших сферах суспільного життя [2, с.76]. Розглядаючи проблеми психологічного читання взагалі та питання розуміння текстового матеріалу зокрема, ми спираємося, як вже було зазначено, на діалогічне вчення М.Бахтіна, котрий вважає, що створення нового смислу відбувається лише "при зіставленні двох смислів, які доторкнулися один до одного" [3, с.234].

Результатом цього зустріч-з'явлення поглядів, смислових позицій, ціннісних орієнтацій, особистісних смислів не лише акумулюється нова інформація, а й синтез нового смислу, що виникає в процесі діалогічного спілкування.

Виникнення нових смислів безпосередньо пов'язане із сприйняттям культури. Культура – це, передусім, діалогічне спілкування. М.М.Бахтін в своїх роботах говорить про діалог народів, націй, культур, про їх взаєморозуміння, що засноване на єдності людства і культур, які розкриваються на рівні великого часу. Культура може тільки тоді входити в діалог, коли з'являються нові питання, що формуються інакше, ніж культура поставила їх самій собі. В цьому великому діалозі культура відкриває свої сторони та глибини, невідомі їй самій. Без таких питань, які ідуть із інших культур, як і в спілкуванні “Я” та “Іншого”, не може виникнути діалогу та творчого розуміння. Якщо відбувається “зустріч” двох культур (за М.М.Бахтінім), вони “не зливаються і не змішуються, кожна зберігає свою єдність та відкриту цілісність, але вони взаємно збагачуються”.

В.С.Біблер зазначає, що, наприклад, антична культура продовжує жити і в наступні століття, практично кожна культура розвивається у логічному та змістовному діалозі з іншими [4]. Стосовно української культури, підкреслює Г.В.Згурський, її неможливо зрозуміти без античної, візантійської, російської, білоруської, польської, литовської, німецької, єврейської, вірменської та інших культур [6].

Висновки

Всі перераховані моменти безпосередньо стосуються освіти, і, насамперед, літературної освіти, тому що саме в текстах художньої літератури культура представлена в найбільш концентрованому вигляді, саме вони допомагають бачити культуру нашої держави – України – в глибинному внутрішньому діалозі, у взаємозв'язках з іншими культурами світу, усвідомлювати українську культуру як частину великої культури світової цивілізації.

Література

1. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: В 2 т. – М.: Педагогика, 1980. – Т. 1. – 230с.
2. Балл Г., Волинець А., Копилов С. Діалого-культурологічний підхід як напрям гуманізації освіти // Другий міжрегіональний науково-практичний семінар "Психологія – школі". – Рівне. – 1997. – С. 16-18.
3. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
4. Библер В.С. Мышление как творчество. – М.: Политиздат, 1975.
5. Бубер М. Два образа веры. – М.: Республика, 1995. – 463 с.
6. Діалогічна взаємодія у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи // За ред. В.В.Андрієвської, Г.О.Балла, А.Г.Волиньця та ін. – К., 1997.
7. Каган М.С. Мир общения: Проблемы межсубъективных отношений. – М.: Полит. издат., 1988. – 319 с.
8. Кучинский Г.М. Диалог и мышление. – Минск: Изд-во БГУ, 1983. – 190 с.

Резюме

В статье дана характеристика наиболее оптимальным путем становления смыслообразования личности в процессе диалогического взаимодействия. Проанализированы принципы, в соответствии с которыми должно строиться психологическое исследование диалога. Показаны особенности психологического развития философских идей о сущности и особенностях диалога.

Summary

In this article the most optimal ways of forming the person's sense in the process of dialogical interaction were characterized. The principles of psychological research of the dialog were analyzed. The peculiarities of psychological development of the philosophic ideas about the characteristics of the dialog were described.

Key words: the process of forming the person's sense, the dialog, dialogical interaction.

УДК 159.923.2 : 316.273

Ю.О.Михальчук

АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗМІСТУ І САМОСВІДОМОСТІ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

Дану статтю присвячено науково-теоретичному аналізу психологічного змісту поняття етнічної самосвідомості у сучасній етнопсихології. Автор вважає, що підвищення когнітивної складності особистості в етнічній сфері сприятиме глибшому розумінню особистістю власної етнічної індивідуальності.

Ключові слова: етнічна самосвідомість, етнічність, етнічна ідентичність, етногрупа, етнічні значення, етнічні смисли, етнодиференціюючі та етноінтегруючі компоненти етнічної реальності.

Постановка проблеми

В сучасному світі дослідники психологічної науки спостерігають психологічні зрушення в настроях людей – підвищення інтересу до коренів, традицій, звичаїв попередніх поколінь. Можливо, це зумовлено наслідками міжнародних конфліктів, екологічної загрози, тощо. В людини, яка відчуває нестабільність оточуючого світу, зменшується оптимізм, зникає бажання дивитися вперед. Тому все більше людей схильні шукати підтримку та захист в стабільних цінностях предків. Саме міжпоколінні стабільні спільноти, якими є етноси, на противагу нестабільному світові, перенасиченому інформацією, набуватимуть

ЗМІСТ

Передмова	3
Булах І.С. Відповідальність як інтегративний компонент моральної самосвідомості підлітка	4
Воробійов А.М. Проблема самореалізації особистості як соціального явища в системі „суспільство-індивід”	9
Карпенко З.С. Аксіогенетичні етапи становлення Я-концепції	12
Ложкін Г.В., Воляннюк Н.Ю. Структурно-змістовні характеристики професійної самосвідомості тренера-викладача	14
Носков В.И. Самосознание как детерминанта поведения личности	19
Павелків Р.В. Особистісна норма як структурний компонент моральної свідомості та самосвідомості	23
Безлюдна В.І., Корчакова Н.В. Детермінація моральної поведінки дітей когнітивно-мотиваційними змінами моральної свідомості	26
Бігунова С.А. Культурологічно орієнтоване навчання як детермінанта розвитку самосвідомості особистості	30
Боровець О. Вплив колективістської та індивідуалістської спрямованості на самосвідомість підлітків	33
Бордюк В.М. Механізми самооцінки старшокласників у контексті процесу їх науково-дослідницької діяльності	36
Бреусенко-Кузнєцов О.А. Екзистенціальний аспект проблеми ціннісного виховання засуджених	38
Вронська В.М. Значення педагогічних інновацій для морального розвитку та самосвідомості учнів	42
Главінська О.Д. Детермінований вплив соціальних інститутів на формування самосвідомості молодшого школяра	43
Горбань Г.О. Структура формування професійної самосвідомості	46
Григорчук І.С. Волевиявлення як чинник морального становлення у світлі християнської духовної традиції	48
Дєдова Т.В. Часові детермінанти феномену сновидінь індивіда у циркадіанному періоді	51
Дружиніна І.А. Проблема становлення самосвідомості в процесі формування гармонійно розвиненої особистості студентів-психологів	54
Завацька Н.Є. Місце самосвідомості особистості в процесі соціально-психологічної адаптації	56
Залужна А.Є. Деструктивний вплив „масовізації” на моральну самосвідомість особистості (етнопсихологічний екскурс)	60
Іваник Г.С. Про деякі підходи до експериментального вивчення позитивного мислення старшокласників у парадигмі цілісності самосвідомості	64
Івашкевич Е.З. Психологічні особливості розвитку самосвідомості особистості засобами літератури	68
Квашук О.В. Телебачення як чинник формування моральної свідомості школярів	72
Кіт Н.В. Виховання національної свідомості молодших школярів	75
Климчик Т.В. Формування моральних цінностей старшокласників в умовах дитячого хорового колективу	78
Клочек Л.В. Роль процесів ідентифікації і відособлення у формуванні самосвідомості у підлітковому і ранньому юнацькому віці	81
Когутяк Н.М. Самоусвідомлення автентичності в контексті духовно-морального розвитку особистості	83
Козерацька Н.М. Моральна самосвідомість та її показники у студентів-першокурсників технічного вузу	85
Комаровська В.Л. Особливості економічної самосвідомості суб'єктів соціального простору	87
Корчакова Н.В. Презентація образу Я в інтернет-комунікації як психологічна проблема	90
Косарева О.І. Вплив дитячо-батьківських взаємин на формування самосвідомості дошкільника	94

Красновський В.М. Архитектура самосознания в опыте социального пространства подростка	98
Красновський В.М. Розвиток толерантних взаємовідносин підлітків в умовах соціального відчуження	104
Крошка О.І. Проблема усвідомлення індивідуально-психологічних властивостей як умова самовизначення старшокласників.....	110
Кулагіна Л.М. Особливості діагностики готовності особистості підлітка до здійснення морального вибору	113
Кулаков Р.С. Вплив навчання та виховання на формування моральної свідомості та самосвідомості у молодшому шкільному віці	117
Литвин-Кіндратюк С.Д. Соціально-історичні контури соматичного самовизначення суб'єкта харчової активності	121
Мельник О.В. Психолого-педагогічне проектування профорієнтаційної роботи зі старшокласниками	124
Михальчук Н.О. Смыслоутворення особистості як психологічна проблема	128
Михальчук Ю.О. Аналіз психологічного змісту поняття етнічної самосвідомості у сучасній науці ...	131
Моначин І.Л. Протистояння як фактор особистісного самостворення.....	135
Новотна М.А. Психологічні особливості самосвідомості підлітка в сучасному правовому полі	137
Одолінський В.Г. Проблемне поле майбутнього у свідомості старшокласників	140
Павелків В.Р. Ситуативний фактор агресивності у самосвідомості підлітка.....	145
Павелків О.М. Психологічні особливості та умови професійного самовизначення старшокласників у процесі вивчення курсу шкільної математики.....	148
Пальчевський С.С. Акмеологічні основи технологізації самовизначення особистості у процесі її підготовки до творчої професійної діяльності.....	152
Петренко В.В. Виховання національної самосвідомості особистості в процесі вивчення української народної пісні	156
Петренко О.Б. Проблема становлення гендерної самосвідомості особистості: теоретичний аспект ...	159
Потапчук Є.М. Збереження психічного здоров'я особистості як соціально-психологічна проблема ...	164
Прохоров Б.І. Творча уява як чинник саморозвитку дитини-дошкільника	164
Рашковська І.В. Образ ідеального „Я” в структурі моральної самосвідомості підлітка	168
Рудюк О.В. Ідентифікаційні структури особистості в контексті аналізу концепту самосвідомості	170
Сардига О.В. Індивідуальний підхід до учня у процесі виставлення оцінки	172
Севастьянович Н.М. Системний підхід до вивчення особистості	175
Сіранчук Н.М. Розвиток моральної самосвідомості у дітей та підлітків	178
Смалько М.Ф. Формування Я-концепції як важливий фактор самоусвідомлення обдарованої особистості.....	182
Смольська Л.М. Подвійна природа щастя в особистісному вимірі.....	186
Софіянчук З.С. Вплив статевих відмінностей на розвиток соціального інтелекту дошкільників	189
Співак Л.М., Романова О.В. Проблема співвідношення між поняттями „Я-концепція” та „Я-образ” особистості у психології	193
Ставицька О.Г. Паралінгвістичні засоби мовлення вчителя та усвідомлення моральних вимог вихованцями	198
Сторож О.В. Аналіз основних теоретико-методологічних підходів до вивчення і розвитку самосвідомості особистості	202
Суслова Н.В. Соціально-психологічний тренінг як засіб розвитку самосвідомості.....	207
Тимощук Н.С. Формування самосвідомості старшокласників у процесі особистісно орієнтованого виховання	209
Ткач Т.В. Діалектика інтересів особистості і суспільства в системі безперервної освіти	212
Ткачук Т.Л. Особистісні новоутворення як умова лібералізації моральних цінностей підлітків.....	216
Уличний І.Л. Формування потенціалу професійного самовдосконалення старшокласників у теорії і практиці шкільної профорієнтації	219

Філоненко М.М. Екологічна самосвідомість як основа особистісного становлення.....	223
Шевчук О.А. Роль системної валеологічної настанови у формуванні гендерних стереотипів серед підлітків	225
Шугай М.М. Психологічний аналіз генези національної самосвідомості особистості	232
Юрченко В.М. Духовна природа людської свідомості та підсвідомості	235
Яцюк Н.О. Формування моральної рефлексії молодших школярів у навчально-виховному процесі	237
Відомості про авторів	245

Наукове видання

**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І
ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ**

СЕРІЯ:

Психологія

*ФОРМУВАННЯ ПАРАДИГМИ САМОСВІДОМОСТІ
У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ*

Збірник наукових праць

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 30

Заснований в 1996 р.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.

Технічний редактор Курченко Н.Б.

Комп'ютерна верстка Суходольський В.І., Галабурда О.П.

Здано до набору 01.11.2004 р. Підписано до друку 3.11.2004 р.

Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк

різографічний. ум друк. арк. 27,96. Обл. вид. арк. 2,8,38. Замовлення №• 17/1. Тираж 120.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31

Рівненський державний: гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і трудової підготовки (к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного
університету 33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12,
тел. 26-48-83

0-59 Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Формування парадигми самосвідомості у психологічній науці: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненською державного гуманітарного університету. Випуск 30. — Рівне: РДГУ, 2004. — 250 с.

ISBN 966 — 7281 — 07 — 8.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології самосвідомості.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих навчальних закладів гуманітарного спрямування.

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

ББК 74.20